MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDE ILIMPAZLARDÍŃ QASHQAR RUBAP SAZÍ ATQARÍWSHÍLÍĞÍNA ILIMIY KÓZQARASLARÍ HÁM QASHQAR RUBAPTÍŃ QÁLIPLESIP RAWAJLANÍWÍ

Joldasbaeva Tamara Baltabaevna – *oqıtıwshı*
tamarajoldasbayeva@gmail.com
ÓzMKÓMI Nókis filialı

НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ УЧЁНЫХ НА ИСПОЛНЕНИЕ КАШГАРСКОГО РУБАБА В МУЗЫКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ, А ТАКЖЕ ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КАШКАРСКОГО РУБАБА

Жолдасбаева Тамара Балтабаевна – *преподаватель*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

SCHOLARS' SCIENTIFIC VIEWS ON THE PERFORMANCE OF THE KASHGAR RUBAB IN THE ART OF MUSIC, AS WELL AS THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE KASHGAR RUBAB

Joldasbaeva Tamara Baltabaevna – *teacher*
Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Tayanısh sózler: ilimpazlardıń ásbab haqqında ilimiy kózqarasları, ilimpazlarımızdıń muzıka haqqında shıǵarmaları, mádeniyat tarawına qosqan úlesleri, Farabiy haqqında maǵlıwmat, onıń shıǵarmaları, qashqar rubabınıń tariyxı, onıń atalıwı hám házirgi kúnde qollanılıwı h.t.b.

Rezyume. Bul maqalada ilimpazpazlardıń áspab haqqında ilimiy kóz qarasları, ilimpazlarımızdıń muzıka haqqında shıǵarmaları, mádeniyat tarawına qosqan úlesleri, Farabiy haqqında maǵlıwmat, onıń shıǵarmaları, qashqar rubabınıń tariyxı, onıń atalıwı hám házirgi kúnde qollanılıwı aytıladı.

Ключевые слова: научные взгляды ученых на асфаб, труды ученых о музыке, их вклад в культуру, информация о Фараби, его труды, история кашкарского рубаба, его название и современное применение и т.д.

Резюме. В этой статье рассматриваются научные взгляды ученых на аспаб, научные взгляды ученых на музыку, труды учёных о музыке, их вклад в развитие культуру, информация о Фараби, его произведениях, истории кашкарского рубаба, его названии и современном применении.

Key words: scholars' scientific views on the instrument, scholars' works on music, their contributions to the field of culture, information about Farabi, his works, the history of the Kashkar rubab, its name, and its current usage, etc.

Summary. This article discusess scholars' scholarly views on the instrument, scholars' works on music, their contributions to the field of culture, information about Farabi, his works, the history of the Kashkar rubab its name, and its current usage.

Muzıka áyyemgi zamanlardan baslap kúshli tárbiya quralı sıpatında tálim-tárbiyanıń barlıq sistemalarında keń qollanılıp kelmekte. Belgili mámleket ǵayratkerleri, ilimpazlar, pedagoglar kórkem ónerdiń barlıq túrlerinde atap aytqanda muzıka kórkem ónerinde oqıwshılardıń sana sezimine jáne ruwxına tereń tásir etip olarda joqarı ruwxıy pazıyletlerdi qáliplestiriw hám de rawajlandırıw quralı sıpatında qaraǵan hám buǵan úlken itibar bergen.

Muzıka kórkem óneriniń hár bir janrı sonday temalar mazmunın óz ishine aladı, bul jaǵdayda mámlekettiń, xalıqtıń, insaniyattıń basınan keshirgen ol yamasa bul dáwiri xalıqtıń yamasa millettiń sezimi ańlatadı. Muzıka shıǵarmalarınıń kúshi onıń xalıqshılıǵı hám túsiniginde insannıń ishki psixikalıq dúnyasına emocional tásir kórsete alıwında bolıp tabıladı. Barkamal áwladtı tárbiyalawda muzıka kórkem óneriniń áne sol ózgesheligin esapqa alıw zárúrli bolıp tabıladı. Milliy programma joqarı ruwxıylıq oqıwshılarǵa juwap beretuǵın joqarı maman kadrlar tayarlawdı talap eter eken buǵan baylanıslı muzıkalıq miyraslarımızdıń áyne qashqar rubabınıń ornı da áhmiyetli bolıp tabıladı. Muzıkanıń keń tásirli tárbiyalıq múmkinshiligin Orta ásir oyshılları Farabiy, Ibn Sino, Abdurahman Jomiy, Lutfiy, Alisher Nawayı hám basqalar joqarı bahalaydı. Ol muzıka kórkem ónerine bolsa úlken itibar qaratıp, usı kórkem óner insannıń sana sezimine jáne ruwxıylıǵına kúshli tásir etiwshi qural sıpatında qaraǵan. Bunda ol ásirese xalıq awızeki dóretiwshilikti hám professional muzıka dóretpelerine bólek itibar beredi hám bul dóretpeler insandı ruwxlandırıwshı, ol jaǵdayda unamlı pazıyletlerdi rawajlandırıw hám de joqarı

sezimlerdi qaliplestiriw kúshine iye ekenligi haqqında pánler júrgizedi. Muzıka tárbiyası hám tálim teoriyası hám de ámeliyatı pútkil mádeniyatımız benen bekkem baylanıslı. Insaniyat mádeniyatınıń basqa tarawlarında bolǵanı siyaqlı muzıka da onıń tájiriybe rawajlanıw basqıshların úyreniw processinde zárúrli ayrıqshalıqlar hám nızamlıqlar jaqtı kórinetuǵın boladı.

Tariyx Orta ásirlerde ataqlı muzıkantlar, shayırlar, artistlerdiń atların saqqlap qalǵan. Orta Aziya muzıkası haqqında qımbatlı maǵlıwmatlardı IX ásirden berli saqlap kiyatırǵan jazba dereklerden alıw múmkin. Orta ásirlerde muzıka matematika hám astronomiya qatarı pánlerdiń birden-bir sikliǵa kirgenliginen Orta Aziyanıń kóplegen mádeniyat ǵayratkerleri ol jaǵdayda óz dóretpelerinen orın ajıratqanlar, sonıń menen onıń teoriyalıq tiykarlarında arnawlı qollanbalar baǵıshlanǵan.

Muzıka táliminde bolsa úlken áhmiyet bergen Orta Aziyalıq ataqlı muzıkantlar arasında qamusiy alım Muhammad al Farabiy bólek orindı iyeleydi. Alım filosof hám siyasiy máseleler menen tıǵız baylanıslı halda márif rawajlandırıw jetkinshekti tárbiyalaw hám oqıtıw máselerine óz dóretpelerinen salmaqlı orın alǵan, Farabiy ayrıqsha orın iyeleydi. Alım filosof hám siyasiy máseleler menen tıǵız baylanıslı halda márifat rawajladırıw jetiskenlikleri tárbiyalaw hám oqıtıw máselelerine óz dóretpelerinen salmaqlı orın alǵan. Farabiy Orta ásirlerde matematikalıq pánler qatarına kirgen muzıka toeriyasınıń tiykarlawshılarınıń biri bolıp tabıladı. Túrli tarawlarda kórip shıǵılǵan muzıka dóretiwshilik máseleleri Farabiy dóretpelerinde zárúrli orındı iyeleydi. Onıń "Kitob ul musiqiy al kabir" qalam fil musiqiy hamda "Kitob fi ixso-al ulum va al tárif" (pánlerdiń klassifikaciyası hám xarakteristikası haqqında kitap) fundamental shıǵarması belgili bolǵan. Bul dóretpeler muzıka páni hám mádeniyatı salasında keyingi rawajlanıwlarǵa sezilerli tásir kórsetken. Tariyxıy ádebiyatlardaǵı maǵlıwmatlar hám arxeologik qazılma tabılǵan zatları sonnan dárek beredi. Eramızdan aldıńǵı III ásirde 2400 jıl burın Iskender Zulqarnayn Orta Aziyanı jawlap alıwda grekler babalarımız xorezmliklerdiń bay muzıka mádeniyatınan tań qaldırǵan. Olardıń sazende qosıqshılar babalarımızdıń ájayıp qosıq hám namaların joqarı atqarıwshılıq kórkem óneri sonıń menen birge qulaqqa jaǵımlı túrli áspablardıń úyrenip ózleriniń muzıka mádeniyatın bayıtqan. Nátiyjede ayırım áspablarımız Evropa xalıqları ámeliyatında qollanıp jańa kórinis (forma) hám atalıwında tarqalǵan (ud, lyutnya, duwtar, organik arfa hám basqalar). XIX ásirdiń ekinshi yarımında Túrkstan xanlıqları Rossiya tárepinen basıp alına basladı nátiyjede muzıka mádeniyatımızǵa Rossiya arqalı Evropa muzıkası tásiri procesi baslandı. Shura dáwirinde muzıka mádeniyatımızda túrli ózgerisler júz berdi, mısalı mektep tálimi hám muzıka oqıw orınlarında qosıqshılıq hám saz áspab atqarıwshılıǵı menen bir qatarda muzıkalıq teoriyalıq pánler kirip kele basladı.

Xalıq muzıka miyraslarınıń dáslepki kórinisi hám oylawınıń tariyxı nátiyjesinde tábiyat sulıwlıqlarınan ilhamlanǵan insan tárepinen miynet processinde payda bolǵan. Haqıyqatında da insan turmısı qosıqsız, muzıkasız, oyda sáwlelendirip bolmaydı. Kórkem óner adamlarǵa tek ǵana kámalǵa jetkende erisiwde zárúrli rol oynaǵan. Belgili alım Abu Ali ibn Sino óziniń "Kitob-ash-shifo" shıǵarmasında jazıwında "Musiqa kishi ruhini davolovchi inson qalbiga kuchli tásir etuvchi estetik vositalardıń biri" deydi. Ózbek shayırı hám oyshılı Alisher Nawayı dóretpelerinde tanbur, rubap, girjek, nay, gernay, surnay siyaqlı kóplegen saz áspablarınıń atı belgilengen. Atap aytqanda alım óz dóretpelerinde muzıka kórkem óneriniń tárbiyalıq múmkinshiligi, sonday-aq qashqar rubabın joqarı bahalaydı.

Orta ásirlerdiń eń jetik hám záberdes alımı pán hám mádeniyat áleminde óz ornı hám mádeniyatına iye bolǵan ullı oyshıl, ullı oqımıslılardıń biri Abu Ólshem hám uyqassız qara sóz benen kórkem shıǵarma Muhammad ibn Muhammad ibn Uzluǵ Tarxon Farabiy (873-950) dúnya páni hám mádeniyatı oyanıw dáwirdiń kózge kóringen wákillerinen biri bolǵan. Abu ólshem hám uyqassız qara sóz benen jazılǵan kórkem shıǵarma Farabiy "Sharq Arastusı", "Ekinshi muǵallim" atları menen atalıp Orta Aziya mádeniyatınıń tiykarın salıwshılardıń biri bolıp tabıladı. Ol 160 tan artıq dóretpe jazıp qaldırdı. Onıń "Muzıka haqqında sóz" shıǵarmasında muzıka tariyxı, teoriyası, muzıka áspabları, kompozitorlıq hám atqarıwshılıq kórkem óneri boyınsha óz dáwiri ushın tolıq maǵlıwmatlar bere alǵan. Farabiy sonday-aq muzıka áspabların ózi jasaytuǵın hám áspabtı sheber túrde jaqsı shertetetuǵın edi. Farabiy haqqında hár túrli ráwiyatlar bar. Ráwiyat etiwinshe dárwishtey kiyingen farabiy Halab qalasınıń kóshelerinde muzıka shertip júregenligi haqqında qala húkimdarına kimdur xabar beredi. Qala húkimdarı bul darveshti aldına ókeleiwlerin buyıradı. Shabarmanlar Farabiydi jetkerip húkimdar aldına jetkerip kelgeninde qala húkimdarı áz jaqınları menen kaypı-sapada otırúan edi. Húkimdar keltirgen darvishke qaray sen muzıka áspabın sheber atqaratuǵın ekenseń sen bizlerdi bir kúldir –deydi. Solay etip ishek úzdi muzıkalar shertip hámmeni kúldiredi. Endi deydi húkimdar bizlerdi bir qattı jılatatuúın

muzıka shertip ber – deydi. Solay etip Farabiy muńlı muzıka shertedi. Hámmesi jılawǵa túsedi, húkimdar jılawdan ózin zorǵa toqtatıp, endi bizlerdi uyıqlatatuǵın muzıka shertip ber – deydi. Solay etip hámmesi muzıkanıń dawısına uyqıǵa ketedi. Hámmesi uyqıǵa ketkeninde qaǵazǵa bul darveshtıń atı Farabiy dep jazıp ketedi. Sonnan húkimdar bul insan Farabiy ekenin bilip ákeliwdi buyıradı. Biraq Farabiy qaladan shıǵıp ketken edi.

Rubap saz áspabı Oraylıq Aziya xalıqları ózbekler, tájikler, uyǵırlar arasında áyyemgi hám keń tarqalǵan áspablardan esaplanadı. Qashqar rubabına tiykarlanıp qashan hám qay jerde payda bolǵanlıǵı haqqında anıq maǵlıwmatlar joq. Soǵan qaramay táriyxıy dereklerde rabob, rebab, rubab áspabı haqqında kóplegen maǵlıwmatlar ushıraydı. Bunday maǵlıwmatlardı Abu Nasır Farabiy, Abu Ali Ibn Sino, Abdurahman Jamiy, Abdulqodir Maroǵiy, Darvish Ali Shangiy, Abdurauf Fitrat siyaqlı kóplegen oqımıslılardıń dóretpelerinde baqlaw múmkin. XVII ásirde Buxarada jasaǵan Darvish Ali Shangiydiń "Muzıka haqqında risolasında" XVI-XVII ásirdegi saz áspablar hám sazendeler haqqında qımbatlı maǵlıwmatlar keltiriledi. Sol dáwirlerde tanbur, chang, qonun, ud, rubap, qobız, girjek áspablardan esaplanǵan.Sazendeler haqqındaǵı maǵlıwmatlar arasında ataqlı rubapshılar haqqında sóz júritiledi. Atap aytqanda, "Buxorolik Shayx Shamsiy Rabboniy" sheber rubap saz áspab, ataqlı sazende retinde tanılǵan. Rubaptıń seslerin esitip adamlar toplanatuǵın eken. Lekin tap usı qashqar rubap ekenligi haqqında anıq maǵlıwmatlar joq. Qashqar rubabınıń shinjon uyǵırları arasında tarqalǵan "dulon rubabı" atlı túri bar. Onıń dástesi perdesiz, naǵıshlı fason qulaǵı bir hám de úsh tiykarǵı hám bir neshe rezanator bolıp, mizrob penen shertiletuǵın áspablatdan esaplanadı. Bul áyyemgi Tarın hám Yorkent dáryası boyındaǵı oazislerde jasaǵan dulon qówimleriniń áyyemgi áspabı esaplanıp, IV ásirde qollanılǵan degen maǵlıwmatlar bar. Qıtay tariyshıları tárepinen jazıp qaldırǵan "Tań patshalıǵı dáwirdiń zárúrli bayanlawları kitabınıń 33 bóliminde "Qashqarlıq bes tarlı rubap ustası Pilol (Qıtayda onı Pey shin Fu dep ataǵan) rubaptı mediator menen shertedi hám keyinirek onıń bul áyyemgi shertiw usılı hámme jaylarǵa tarqalıp kóplegen xalıqlar mámleketler tárepinen qabıl etilgen" degen pikirler keltiriledi.

Qashqarda jasaǵan ataqlı rubapshılardan Toshvoy rubapshı (1864-1898) qashqar rubabınıń keń tarqalıp barıwına úles qosqan. Onıń kóplegen shákirtleri jetisip shıqqan hám Toshvoy degen muzıkası házirgi kúnde de uyǵır sazendeleri arasında ataqlı bolıp tabıladı. Búgingi kúni uyǵır xalıq muzıka atqarıwshılıǵında rubap áspabınıń "podachi rubob", "qashqar rubob", "dulon rubob" hám "bas rubob" dep atalǵan tórt túri keń qollanılıp atır. Uyǵır qashqar rubabı –uyǵır xalqınınń eń keń tarqalǵan áspabı retinde qaladan tap kishi awıllarǵa shekem tarqalǵan.

Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası qasındaǵı eksperimental laboratoriyda káp jıllar dóretiwshilik izertelewler alıp barǵan usta Usman Zufarov tárepinen qashqar rubaptıń tómendegi kórinistegi úlgileri jaratılǵan. Búgingi Ózbekstan hám Tájikstan aymaqlarında qashqar rubabı keń tarqalǵan bolıp, bul áspabta shashmaqom dóretpeleri hám xalıq namalarınan tartıp, kompozitorlar dóretiwshiligine tiyisli bolǵan quramalı, iri formadaǵı dóretpelerdi shertiw múmkinshiligi bar.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Azimov K. O‘zbek xalq cholg‘ulari havaskorlik orkestri bilan ishlash uslubiyati. Toshkent. 2002-jıl.
2. Odilov A. O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi. Toshkent. 1995.
3. Abu Nasır Farabiy. Risolalar-T: Fan, 1975.
4. Abu Nasır Farabiy. Fozil odamlar shahri.-T A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
5. Nazarov Z.B. "Ananaviy ansambli". Toshkent. 2002-jıl.